Araştırma Makalesi
Başvuru: 20.12.2025
Kabul: 13.01.2026
Atıf: Dalkılıç, Melike. "Evrensel Özne Mitosu Bağlamında Modernlikte Metafizik-Epistemolojik Gerilim ve Tahakküm Üzerine İnceleme," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 25 (Haziran 2026): 39-48. https://doi.org/10.55256/temasa.1846195

Evrensel Özne Mitosu Bağlamında Modernlikte Metafizik-Epistemolojik Gerilim ve Tahakküm Üzerine İnceleme[1]

Melike Dalkılıç[2]

ORCID: 0009-0002-5719-1533

DOI: 10.55256/TEMASA.1846195

Öz

Bu çalışma, modern Batı düşüncesinde özne merkezli yapıyı metafizik ve epistemoloji arasındaki kurucu gerilim bağlamında eleştirel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Kartezyen özne modeliyle birlikte akıl hem varlığın ölçütü hem de bilginin nihai temeli olarak konumlandırılmış; böylece özne, temsilin, hakikatin ve anlamın merkezi hâline gelmiştir. Bu merkezîleştirme, bilginin kesinliğini güvence altına alma iddiasıyla meşrulaştırılırken, özneyi metafiziğin geri çekildiği yerde yeni bir kurucu ilke olarak tesis etmiştir. Evrensellik iddiası, bu bağlamda belirli bir tarihsel özne tipini norm hâline getirerek farklılıkları ve çoğullukları dışlayan bir düzenleyici işlev kazanmıştır. Çalışma, bu evrensel özne mitosunu Nietzsche'nin nihilizm ve değerlerin soykütüğüne dair eleştirileri ile Foucault'nun bilgi–iktidar çözümlemeleri üzerinden sorgulamaktadır. Bu çözümlemeler, modern öznenin tarihsel olarak inşa edilmiş bir iktidar formu olduğunu açığa çıkarmaktadır. Sonuç olarak modern öznenin hakikat ve değer üretimindeki ayrıcalıklı konumunun epistemolojik olduğu kadar etik ve politik sonuçlar doğurduğu; bu nedenle özne merkezli paradigma yerine ilişkisel, tarihsel ve çoğul öznelik biçimlerinin düşünülmesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özne, Metafizik, Epistemoloji, Modernlik, Tahakküm, Nihilizm.

An Examination of Metaphysical-Epistemological Tension and Domination in Modernity within the Context of the Myth of the Universal Subject

Abstract

This study aims to offer a critical analysis of the subject-centered structure of modern Western thought by examining the constitutive tension between metaphysics and epistemology. With the Cartesian model of subjectivity, reason is positioned as both the measure of being and the ultimate foundation of knowledge, thereby establishing the subject as the center of representation, truth, and meaning. This centralization is legitimized through the claim of epistemic certainty, while simultaneously reinstalling the subject as a new founding principle in the space left by the retreat of metaphysics. In this framework, the universalist claims of modernity function as normative and regulatory mechanisms by elevating a historically specific subject form to the status of a universal norm, thus excluding difference and plurality. The study interrogates this universal subject myth through Nietzsche's critique of nihilism and the genealogy of values, alongside Foucault's analyses of knowledge–power relations, which reveal the historical and institutional construction of subjectivity as a form of power. It concludes by arguing that the privileged position of the modern subject in the production of truth and value entails not only epistemological but also ethical and political consequences, and that these implications call for rethinking subjectivity beyond the subject-centered paradigm in terms of relational, historical, and plural modes of subject formation.

Keywords: Subject, Metaphysics, Epistemology, Modernity, Domination, Nihilism.

[1] Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü kapsamında yürütülen Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje No: SDK-2025-2503).

[2] Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi. 712221004@uludag.edu.tr

Giriş

Bu çalışma, modern Batı düşüncesinde özne merkezli yapının metafizik ve epistemoloji arasındaki gerilim bağlamında nasıl bir kriz doğurduğunu araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: Modern özne, bilgi ve hakikat üretiminde metafiziksel aşkınlık ile epistemolojik araçsallık arasında nasıl bir konumlanış sergilemektedir ve bu konumlanış hangi dönüm noktalarına yol açmaktadır?

Bu sorunun önemi, modernliğin bilgi, hakikat ve özgürlük iddialarının günümüzde hâlâ tartışmalı oluşundan kaynaklanmaktadır. Öznenin merkeze yerleştirilmesi, Batı düşüncesinde hem bilginin hem de varlığın ölçütünü belirlemiş; ancak bu merkezileştirme, tahakküm, ötekileştirici ve nihilizm gibi sorunları da beraberinde getirmiştir.

Literatürde bu problem farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Nitekim Descartes'ın Kartezyen özne modeli, öznenin bilginin temeli olarak konumlandırılmasına örnek teşkil ederken[3]; Nietzsche, modern öznenin değer üretimindeki çoraklaşmayı nihilizm kavramıyla eleştirmiştir.[4] Foucault ise öznenin bilgi rejimleri içindeki üretimini ve iktidar ilişkileriyle bağını göstermiştir.[5] Uluslararası literatürde bu tartışmalar, modernliğin epistemolojik ve metafiziksel temellerinin yeniden değerlendirilmesi bağlamında sürdürülmektedir.[6]

Bu çalışma, literatürde sıklıkla ayrı başlıklar altında ele alınan metafizik–epistemoloji ilişkisi, nihilizm ve bilgi–iktidar analizlerini, özne merkezli modernliğin bütünlüklü bir eleştirisi çerçevesinde bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Böylece hem modern özne teorisinin sınırları hem de çağdaş felsefi eleştiriler ışığında alternatif öznellik biçimleri tartışmaya açılmaktadır. Bu çalışma, evrensel özne mitosunu yalnızca epistemolojik bir varsayım olarak değil, metafiziğin geri çekildiği yerde işlev gören bir *garantör* olarak ele almaktadır. Tanrı-merkezli metafiziğin çözülmesiyle ortaya çıkan ontolojik boşluk, modern düşüncede öznenin merkezîleştirilmesi yoluyla telafi edilmiştir. Böylece özne hem bilginin temeli hem de anlamın merkez noktası olarak konumlandırılmış; metafizik güvencenin yerini epistemik kesinlik almıştır. Bu durum, metafizik ile epistemoloji arasındaki gerilimi yalnızca teorik bir sorun olmaktan çıkararak, modern öznenin tarihsel ve politik konumunun kurucu unsuru haline getirmiştir.

Bu noktada özne ve evrensellik sorununun, tarihsel figürlere ve düşünsel seyrine başvurmadan, salt kavramsal düzeyde de kısaca açılması gerekir. Özne, modern düşüncede çoğu zaman bilginin zorunlu koşulu ve hakikatin taşıyıcısı olarak konumlandırılmıştır. Evrensellik ise bu özneye atfedilen bilişsel ve normatif yetilerin tüm özneler için geçerli olduğu varsayımına dayanır. Ancak bu varsayım, öznenin tarihsel, bedensel ve bağlamsal koşullarını askıya alarak, belirli bir özne tipini görünmez biçimde norm haline getirir. Bu nedenle özne ile evrensellik arasındaki ilişki, yalnızca kapsayıcılık iddiası üzerinden değil, ötekileştirme ve norm üretme mantığı üzerinden de değerlendirilmelidir.

1. Modern Düşüncede Metafizik ve Epistemolojik Arka Plan

1.1. Kartezyen Özne ve Bilginin Temellendirilmesi

Modern Batı düşüncesinde öznenin merkezî konumu, epistemolojik kesinlik arayışıyla birlikte şekillenmiştir. René Descartes, *cogito ergo sum* formülasyonu aracılığıyla, bilginin nihai teminatını düşünen öznenin apaçık bilincinde temellendirmiştir. Bu yaklaşımda özne, bilginin yalnızca koşulu değil, aynı zamanda onun doğruluğunun ölçütü haline gelmiştir. Descartes için duyusal dünya, yanıltıcı olma ihtimali nedeniyle askıya alınmalı; kesinlik, yalnızca

[3] René Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Birkan Birkan. (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2007), 25.
[4] Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, çev. Walter Kaufmann ve Hollingdale R. J. (New York: Random House, 1967), 112.
[5] Michel Foucault, *Özne'nin Yorum Bilgisi*, çev. Ferda Keskin ve Osman Akınhay. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 78.
[6] Alain Touraine, *Modernliği Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınlan, 2002), 89.

düşünmenin kendisinde aranmalıdır.[7]

Bu yönüyle Kartezyen özne hem metafizik bir aşkınlık taşır hem de özne, değişken deneyim alanının ötesinde, kendi kendisiyle özdeş ve zamandan bağımsız bir bilinç olarak kurgulanır. Ancak bu metafizik aşkınlık, aynı zamanda epistemolojik bir araçsallık üretir.[8] Çünkü özne, dünyayı kendisine temsil edilen bir nesneler biçimi olarak kavrar ve bilme edimi, özne–nesne ayrımı üzerinden işler.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, Kartezyen düşüncenin matematiksel yöntemi bir "kesinlik modeli" olarak benimsemesidir. Descartes, matematiğin sunduğu açıklık ve seçikliği düşünmenin rehberi olarak kabul eder; ancak bu durum, matematiksel kesinliğin doğrudan felsefeye taşındığı anlamına gelmez.[9] Dolayısıyla Kartezyen epistemoloji, kesinliği hedefleyen bir yöntem önerisi sunmakla birlikte, bu kesinliğin tüm ontolojik alanı kapsadığı iddiasını zorunlu olarak içermez.

Ancak bu aşkınlık, Tanrı merkezli klasik metafizikten farklı bir yapı arz eder. Descartes'ta özne, Tanrı'nın yerini bütünüyle almaz fakat bilginin temellendirilmesi bakımından Tanrı'ya giden yol, öznenin bilinci üzerinden geçer. Tanrı, doğruluğun nihai teminatı olarak varlığını sürdürse de bu teminatın erişilebilirliği yalnızca düşünen özne aracılığıyla mümkündür. Bu durum, modern düşüncede metafiziğin epistemolojiye tabi kılındığı bir dönüm noktasına işaret eder.

Kartezyen özne anlayışının merkezinde yer alan bu dönüşüm, metafizik ile epistemoloji arasında yeni bir gerilim yaratır. Metafizik, artık varlığın kendisine ilişkin bir araştırma alanı olmaktan ziyade, bilginin kesinliğini güvence altına alan bir çerçeve işlevi görmeye başlar. Varlık, öznenin bilme edimine tabi hale gelir; hakikat, varlığın kendisinde değil, öznenin açık ve seçik kavrayışında temellenir. Bu durum, modern düşüncenin temsil merkezli yapısının da zeminini oluşturur.

Descartes'ın matematiksel yönteme yaptığı vurgu, bu noktada özel bir önem taşır. Descartes, matematiği tüm bilginin içeriğini belirleyen mutlak bir model olarak değil, düşünmenin hata riskini minimize eden bir yöntem ideali olarak benimser. Matematiğin sunduğu açıklık ve seçiklik, düşüncenin güvenilirliğini sağlayan bir ölçü olarak değerlendirilir. Ancak bu vurgu, sonraki modern düşünce okumalarında sıklıkla mutlak bir "matematiksel kesinlik" iddiasına indirgenmiştir. [3]

Oysa Descartes için matematiksel yöntem, bilginin nesnel içeriğini garanti eden bir sistem değil, düşünmenin düzenlenmesine ilişkin bir çeşit metodolojik bir yöntemdir. Bu ayrımın göz ardı edilmesi, öznenin epistemik yetilerinin ontolojik bir mutlaklıkla donatılmasına yol açmıştır. Böylece Kartezyen özne, yalnızca bilginin koşulu olmaktan çıkarak, varlığın ölçütü haline getirilmiştir. Bu durum, modern düşüncenin ilerleyen aşamalarında özne merkezli metafiziğin giderek evrensellik iddiasının güçlenmesine zemin hazırlar.

Kartezyen öznenin bu şekilde mutlaklaştırılması, aynı zamanda temsil sorununu da derinleştirir. Dünya, öznenin karşısında duran ve bilince temsil yoluyla açılan bir nesneler alanı olarak kavranır. Bilme edimi, özne ile nesne arasındaki mesafenin korunması üzerine kuruludur. Özne aktif, nesne ise edilgin bir konuma yerleştirilir. Bu düalist yapı, modern epistemolojinin temel varsayımlarından biri haline gelmiş; bilginin tarafsız ve evrensel olduğu iddiası, bu varsayım üzerinden meşruiyet kazanır.

[7] Descartes, *Meditasyonlar*, 24-32.
[8] René Descartes, *Meditations on First Philosophy*, çev. John Cottingham. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 17-23.
[9] Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 41-45.

Ne var ki, bu temsil merkezli yapı, bilginin tarihsel ve bağlamsal koşullarını görünmez kılar. Öznenin bilişsel yapısı evrensel kabul edildiğinde, üretilen bilgi de evrensel ve bağlamsız olarak sunulur. Böylece belirli bir tarihsel özne tipinin epistemik konumu evrenselleştirilir. Bu evrenselleştirme, modern düşüncenin evrensellik iddiasının temelini oluştururken, aynı zamanda ileride ortaya çıkacak eleştirilerin de hedefi haline gelir. Bu bağlamda modern öznenin, bilginin temeli olarak konumlandırılması yalnızca epistemolojik bir tercih değil; aynı zamanda metafizik bir yeniden kurulumdur. Küçükalp'in de vurguladığı üzere, "modern felsefede özne, varlık ile bilgi arasındaki ilişkinin merkezine yerleştirilerek hem bilmenin koşulu hem de hakikatin ölçütü haline getirilmiştir." [10]

Sonuç olarak Kartezyen özne modeli, modern Batı düşüncesinde bilginin temellendirilmesi açısından kurucu bir rol oynar. Ancak bu kurucu rol, beraberinde metafizik aşkınlık ile epistemolojik araçsallık arasında çözülmesi güç bir gerilim üretir. Özne, bir yandan bilginin koşulu olarak vazgeçilmez hale gelirken, diğer yandan kendi tarihsel ve bağlamsal koşullarından soyutlanarak mutlaklaştırılır. Bu mutlaklaştırma, modern düşüncenin ilerleyen aşamalarında hem evrensellik iddiasını güçlendirecek hem de bu iddianın eleştirisini zorunlu kılacaktır.

Özneye ilişkin bu eleştiriler, onun yalnızca rasyonel ve temsil eden bir bilinç olarak değil, aynı zamanda psiko-somatik bir ilişkisellik olarak düşünülmesini de gerekli kılar. Fenomenolojik gelenekte vurgulandığı üzere özne, dünyayla ilişkisini yalnızca kavramsal temsiller aracılığıyla değil, bedensel yönelimler, alışkanlıklar ve duyusal yerleşiklikler üzerinden kurar. Bu bağlamda evrensellik iddiası, öznenin bu bedensel ve yönelimsel boyutunu görmezden geldiğinde, soyut ve homojen bir özne modeli üretir. Oysa öznenin dünyayla kurduğu ilişki her zaman belirli bir konumdan, bedenden ve tarihsel bağlamdan açılır; bu durum evrensellik iddiasını yapısal bir paradoksla karşı karşıya bırakır.

2. Evrensellik – Özne Merkezcilik – Tahakküm

Bu bölümde tahakküm, doğrudan baskı ya da zor kullanımıyla sınırlı bir olgu olarak değil; bilginin norm üretme kapasitesi üzerinden işleyen bir yapı olarak ele alınmaktadır. Evrensel özne miti, belirli bilgi biçimlerini doğal, rasyonel ve kaçınılmaz olarak sunarken; bu çerçevenin dışında kalan deneyim, düşünce ve varoluş biçimlerini radikalleştirir. Böylece tahakküm, epistemolojik düzlemde başlar ve etik ile politik alanlara doğru ilerler. Modern Batı düşüncesinde evrensellik iddiası, öznenin bilgi ve hakikat üretimindeki merkezî konumuyla doğrudan ilişkilidir. Öznenin bilme edimi, yalnızca bireysel bir epistemik faaliyet olarak değil; herkes için geçerli olduğu varsayılan evrensel doğruların üretim zemini olarak tasarlanır. Bu bağlamda evrensellik, bilginin tüm özneler için bağlayıcı ve zorunlu olduğu iddiasını içerir.[11]Ancak bu iddia, görünürde tarafsız bir duruş sunmakla birlikte, belirli bir özne modelini merkeze alır.

Kartezyen düşünceyle birlikte şekillenen modern özne, bilginin kaynağı ve ölçütü olarak konumlandırıldığında, öznenin bilişsel yapısı evrensel kabul edilir. Böylece bilme yetisi, tarihsel, kültürel ve toplumsal koşullardan bağımsızmış gibi sunulur.[12] Oysa bu evrensellik, belirli bir tarihsel özne porta tipinin genelleştirilmesinden ibarettir. Evrensel olarak sunulan akıl, fiilen belirli bir deneyim dünyasının ve temsil biçiminin norm haline getirilmesi anlamına gelir. [13]

Bu noktada evrensellik ile özne merkezcilik arasındaki bağ görünür hale gelir. Evrensellik, öznenin merkezde konumlandırılması sayesinde mümkün kılınır; özne merkezcilik ise evrensellik iddiasını meşrulaştıran temel varsayım haline gelir. Bilgi, öznenin temsil yetisi aracılığıyla kurulduğunda, temsil edilemeyen ya da temsilin dışında kalan

[10] Kasım Küçükalp, *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2008), 82.
[11] Doğan Özlem, *Evrensellik Mitosu* (İstanbul: Notos, 2015), 22.
[12] Descartes, *Meditations on First Philosophy*, 19.
[13] Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 143-150.

her şey sonradan, yan ya da sorunlu olarak değerlendirilir. Böylece evrensellik, kapsayıcı olmaktan ziyade normatif bir işlev kazanır.[14]

Bu normatif yapı, modern düşüncede tahakküm sorununu gündeme getirir. Çünkü evrensel olarak sunulan bilgi, yalnızca betimleyici değil; aynı zamanda düzenleyici bir güç kazanır. Doğa, öznenin bilgisi aracılığıyla kavranması ve kontrol edilmesi gereken bir alan olarak tasarlanır. Bacon'ın "bilgi güçtür"[15] önermesi, bu bağlamda yalnızca teknik bir ilerleme vaadini değil; doğa üzerinde kurulan epistemik ve pratik hâkimiyeti de ifade eder. Bilgiye sahip olan özne, doğayı düzenleme, dönüştürme ve araçsallaştırma yetkisini kendinde bulur.

Özne merkezli evrensellik anlayışı, yalnızca doğa ile kurulan ilişkide değil "öteki" ile kurulan ilişkide de belirleyici olur. Evrensel aklın norm olarak kabul edilmesi, bu norma uymayan yaşam biçimlerinin, düşünme tarzlarının ve varoluş kiplerinin dışlanmasına yol açar. Öteki, bu çerçevede evrensel öznenin karşısında konumlanan; eksik, geri ya da henüz tamamlanmamış olarak değerlendirilen bir figür haline dönüşür.[16] Böylece evrensellik, farklılığı tanıyan bir çoğulluk anlayışından ziyade, farklılığı düzenleyen ve hiyerarşikleştiren bir mekanizma olarak işler.

Bu mekanizmanın temelinde temsil kavrayışı yer alır. Temsil merkezli epistemoloji, dünyayı öznenin karşısında duran bir nesneler alanı olarak kurar. Öznenin görevi, bu alanı doğru bir biçimde temsil etmek ve kavramsal olarak düzenlemektir. Ancak temsil, her zaman seçici bir edimdir; neyin temsil edileceğine ve nasıl temsil edileceğine özne karar verir.[17] Bu karar verme süreci, evrensellik iddiasıyla birleştiğinde, öznenin kendi perspektifini tümel bir ölçüt haline getirmesiyle sonuçlanır.[18]

Bu bağlamda özne metafiziği, modern düşüncede yalnızca teorik bir çerçeve değil; aynı zamanda tahakküm üretme potansiyeline sahip bir yapı olarak ortaya çıkar. Öznenin her şeyin merkezine yerleştirilmesiyle birlikte, epistemik özne metafizik ayrıcalıkla donatılır. Bilgi üretimi, yalnızca bir bilme faaliyeti olmaktan çıkarak, dünyayı belirleme ve düzenleme gücüne dönüşür. Böylece epistemoloji, metafizik bir işlev üstlenir; bilginin koşulları, varlığın nasıl anlaşılması gerektiğini de belirler.[19]

Bu noktada ilerleme ve özgürlük kavramları da evrensellik–özne merkezcilik hattı içinde yeniden anlam kazanır. Modern özne, bilmenin sınırlarını genişlettikçe özgürleştiğini varsayar. İlerleme fikri, bilginin artışıyla öznenin hem doğa hem de toplum üzerindeki denetiminin artmasıyla özdeşleştirilir. Ancak bu özgürlük anlayışı, çoğu zaman başkaları üzerinde kurulan tahakkümle iç içe geçer.[20]

Sonuç olarak evrensellik, özne merkezcilik ve tahakküm arasındaki ilişki, modern Batı düşüncesinin temel gerilimlerinden birini oluşturur. Öznenin merkezde konumlandırılması, bilginin evrensel olduğu iddiasını mümkün kılarken; bu iddia, doğa ve öteki üzerinde kurulan tahakküm biçimlerini de meşrulaştırır. Bu bağlamda modern düşüncenin eleştirisi, evrensellik iddiasını bütünüyle reddetmekten ziyade, bu iddianın hangi özne konumlarından üretildiğini ve hangi dışlama mekanizmalarını içerdiğini açığa çıkarmayı gerektirir.[21]

---

[14] Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, 55.
[15] Francis Bacon, *Novum Organum*, çev. S. Önal. (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 29.
[16] Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. (İstanbul: İmge Kitabevi, 2001), 17-18.
[17] Özlem, *Evrensellik Mitosu*, 58.
[18] Touraine, *Modernliği Eleştirisi*, 19-27.
[19] Michel Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (Vintage, 1970), 47.
[20] Özlem, *Evrensellik Mitosu*, 56-62.
[21] Gianni Vattimo, *Modernliğin Sonu*, çev. Şehabettin Yalçın. (İstanbul: İz, 1999), 21-27.

3. Nietzsche: Nihilizm ve Değer Krizi

Nietzsche'nin nihilizm kavrayışı, modern Batı düşüncesinin özne merkezli yapısına yöneltilmiş en köklü eleştirilerden birini içerir. Nietzsche'ye göre nihilizm, yalnızca bir anlam yitimi ya da karamsarlık hali değildir; daha temelde, "en yüksek değerlerin kendi kendilerini değersizleştirmesi" sürecidir.[22] Bu süreç, modern düşüncenin evrensellik iddiasıyla kurduğu hakikat ve değer mantığının içsel bir çelişki taşıdığını açığa çıkarır. Modern özne, hakikatin ve değerin merkezine yerleştirilmiş; ancak bu merkezileştirme, değerlerin aşkın bir dayanağını ortadan kaldırarak anlamın zeminini zamanla yitimine sebep olmuştur.

Nietzsche açısından modern düşüncenin temel problemi, Tanrı'nın ölümüyle birlikte ortaya çıkan boşluğun yeterince üstlenilmemesidir. Tanrı'nın ölümü, yalnızca teolojik bir iddianın çöküşünü değil; aynı zamanda metafiziğin, ahlakın ve hakikat anlayışının dayandığı aşkın temelin yitirilmesini ifade eder.[23] Ancak modern özne, bu kaybı radikal bir yüzleşme olarak kabul etmek yerine, eski metafizik yapıların izlerini sürdürmeye devam eder. Evrensel hakikat, ilerleme, akıl ve özgürlük gibi kavramlar, aşkın temellerini kaybetmiş olmalarına rağmen, mutlak değerler gibi kabul ettirmeye devam eder.

Bu noktada nihilizm, modern öznenin kendi yarattığı değerleri evrensel ve zorunlu hakikatler gibi sunma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Nietzsche'ye göre modern insan, artık "neden?" sorusuna tatmin edici bir yanıt verememektedir.[24] Değerler geçerliliğini yitirmiştir; ancak bu yitim açıkça kabul edilmediği için, boşluk çeşitli ikame kavramlarla doldurulmaya çalışılır. Bilim, akıl ve ilerleme fikri, bu bağlamda yeni metafizik dayanaklar gibi işlev görür. Oysa Nietzsche, bu ikamelerin nihilizmi aşmak yerine derinleştirdiğini savunur.

Nietzsche'nin modern özneye yönelik eleştirisi, doğrudan evrensellik iddiasıyla bağlantılıdır. Evrensel değerler fikri, Nietzsche açısından yaşamın çoğulluğunu ve tekilliğini bastıran bir soyutlamadır. Değerler, yaşamın içkin dinamiklerinden değil; öznenin düzenleme ve kontrol etme ihtiyacından türetilmiştir. Bu nedenle evrensellik, Nietzsche'de çoğu zaman yaşam karşıtı bir ilke olarak belirir. Evrensel olan, tekil olanı siler; farklılıkları aynılaştırır ve yaşamın yaratıcı güçlerini bastırır.[25]

Bu bağlamda nihilizm, yalnızca bir çöküş değil; aynı zamanda bir teşhis işlevi görür. Nietzsche, nihilizmi modernliğin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya koyar. Değerlerin temelsizleşmesi, öznenin kendisini hakikatin ve anlamın kaynağı olarak konumlandırmasının zorunlu bir sonucudur.[26] Öznenin merkezileştirilmesi, bir yandan özgürlük vaadi sunarken, diğer yandan anlam üretimini öznenin sınırlı bakış açısına hapseder. Böylece modern özne, kendi yarattığı değerlerin ağırlığı altında giderek yok olur.

Nietzsche'nin nihilizm eleştirisi, aynı zamanda modern ahlak anlayışına yöneliktir. Evrensel ahlak ilkeleri, Nietzsche'ye göre yaşamı düzenleyen değil; onu disipline eden ve zayıflatan yapılardır. Modern ahlak, güçsüzlüğü erdem, itaati ahlaki üstünlük olarak sunar. Bu durum, öznenin kendisini aşma ve yeni değerler yaratma kapasitesini giderek azaltır.[27] Evrensel ahlak, bu anlamda, özne merkezli tahakkümün etik düzlemdeki tezahürü olarak okunabilir.

Ancak Nietzsche için nihilizm yalnızca olumsuz bir durum değildir. Nihilizm, aynı zamanda bir imkân alanı açar. Eski değerlerin geçerliliğini yitirmesi, yeni değerlerin yaratılmasının ön koşuludur. Nietzsche'nin "değerlerin

[22] Nietzsche, *The Will to Power*, 52.
[23] Friedrich Nietzsche, *Şen Bilim* (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 181.
[24] Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam. (Say Yayınlar, 2013), 14.
[25] Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, 15.
[26] Kasım Küçükalp, *Nietzsche ve Postmodernizm* (İstanbul: Kibele Yayınları, 2010), 36.
[27] Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, 20.

yeniden değerlendirilmesi"[28] çağrısı, bu bağlamda anlam kazanır. Bu çağrı, modern öznenin evrensellik iddiasından vazgeçmesini ve yaşamın çoğulluğunu temel alan yeni bir değer anlayışına yönelmesini gerektirir. [29]

Bu noktada Nietzsche'nin eleştirisi, modern düşüncenin metafizik ve epistemolojik yapısını doğrudan hedef alır. Hakikat, artık aşkın bir düzenin yansıması değil; perspektiflerin ürünüdür. Bilgi, evrensel ve tarafsız bir temsil olmaktan ziyade, belirli bir yaşam biçiminin ifadesidir. Nietzsche'nin bakış açısına göre, modern öznenin mutlak hakikat iddiasını iptal ederken, bilginin tarihsel ve güç ilişkileriyle simetri oluşturduğunu da görünür kılar.[30]

Sonuç olarak Nietzsche'nin nihilizm kavrayışı, modern özne merkezli düşüncenin içsel sınırlarını açığa çıkarır. Evrensellik iddiası, değerlerin temelsizleşmesiyle birlikte anlamını yitirirken; öznenin merkezî konumu, yeni bir kriz alanı üretir. Nietzsche'nin eleştirisi, modern düşüncenin yalnızca teorik bir sorun yaşamadığını; aynı zamanda etik, varoluşsal ve kültürel bir çıkmazla karşı karşıya olduğunu gösterir. Bu çıkmaz, öznenin evrensellik iddiasından vazgeçerek, değerleri yaşamın içkin dinamikleri içinde yeniden düşünmesini zorunlu kılar. Nietzsche'nin nihilizm teşhisi ile Foucault'nun bilgi–iktidar analizi, modern öznenin gerilimini iki farklı düzlemde tamamlayan eleştirel yapılar olarak okunabilir. Nietzsche, değerlerin temelsizleşmesini modern öznenin içsel bir çöküşü olarak teşhis ederken; Foucault, bu çöküşün söylemsel ve kurumsal düzeyde nasıl yönetildiğini açığa çıkarır. Bu bağlamda nihilizm, yalnızca bir değer yitimi değil; aynı zamanda yeni normların, disipliner mekanizmaların ve özneleşme tekniklerinin ortaya çıkmasını mümkün kılan tarihsel bir eşik olarak değerlendirilebilir.

4. Foucault: Bilgi–İktidar ve Öznenin Tarihselliği

Michel Foucault'nun düşüncesi, modern Batı felsefesinde öznenin konumuna yönelik en radikal kopuşlardan birini temsil eder. Foucault, özneyi evrensel, aşkın ve kurucu bir bilinç olarak ele alan modern epistemolojik geleneği reddederek, öznenin tarihsel bilgi–iktidar ilişkileri içinde üretildiğini ileri sürer. Bu yaklaşım, modern düşüncenin merkezine yerleştirilen özne figürünü yalnızca teorik bir varsayım olarak değil, belirli pratikler, söylemler ve kurumlar aracılığıyla kurulan bir yapı olarak kavramayı mümkün kılar.

Foucault'ya göre bilgi, modern düşüncede varsayıldığı gibi iktidardan bağımsız, tarafsız ve nesnel bir alan değildir. Aksine bilgi, iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş bir üretim sürecinin ürünüdür. [31]Bilgi ile iktidar arasında dışsal bir ilişki değil, karşılıklı kurucu bir bağ vardır. İktidar, bilgiyi baskılayan bir güç olmaktan ziyade, onu üreten, düzenleyen ve organik yolla aktive eden bir mekanizma olarak işler. Bu nedenle Foucault, "iktidar–bilgi" kavramını tekil bir yapı olarak ele alır.

Bu perspektiften bakıldığında modern özne, hakikatin kurucu kaynağı olmaktan çıkar. Özne, belirli bilgi rejimlerinin etkisiyle biçimlenen, söylemsel ve kurumsal pratikler içinde şekillenen bir varlık haline gelir. Akıl, bilim ve evrensel doğrular artık öznenin içkin yetileri olarak değil; tarihsel olarak ortaya çıkmış düzenleyici normlar olarak değerlendirilir. Böylece modern öznenin evrensellik iddiası, tarihsel bağlamından koparılmış bir kurgu olarak açığa çıkar.

Foucault'nun *Bilginin Arkeolojisi*'nde geliştirdiği söylem analizi, bilginin nasıl mümkün olduğunu araştırırken, bu bilginin hangi koşullar altında üretildiğini görünür kılar.[32] Söylem, yalnızca düşüncelerin ifadesi değil; belirli nesneleri, özne konumlarını ve hakikat rejimlerini mümkün kılan bir yapıdır. Bu bağlamda özne, söylemin dışında duran bağımsız bir fail değil; söylemin içinde konumlanan bir etkidir. Özne, neyin söylenebilir, neyin düşünülebilir ve neyin

[28] Nietzsche, *The Will to Power*, 104.
[29] Nietzsche, *The Will to Power*, 105.
[30] Vattimo, *Modernliğin Sonu*, 23.
[31] Michel Foucault, "The Subject and Power," *Critical Inquiry* 8/4, (1982): 53.
[32] Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, 47.

bilinebilir olduğunu belirleyen kurallar çerçevesinde şekillenir.

Bu yaklaşım, modern düşüncenin temsil merkezli epistemolojisine yönelik güçlü bir eleştiri sunar. Temsil, modern düşüncede öznenin dünyayı doğru bir biçimde kavramasının aracı olarak değerlendirilirken, Foucault temsilin kendisinin iktidar ilişkileri tarafından yapılandırıldığını gösterir. Hakikat, artık nesnenin özüne uygunlukla tanımlanmaz; belirli söylemsel rejimler içinde üretilen ve geçerlilik kazanan bir etki olarak kavranır.[33]

Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* adlı çalışması, bu kuramsal çerçevenin somut bir örneğini sunar. Disiplin toplumunda iktidar, yalnızca baskı ve yasaklama yoluyla değil; bedenleri eğiten, davranışları düzenleyen ve normlar üreten mikro mekanizmalar aracılığıyla işler.[34]Bu süreçte özne, iktidarın karşısında duran özgür bir bilinç değil; iktidarın etkisiyle şekillenen bir beden–zihin bütünlüğü olarak ortaya çıkar. Modern özne, bu anlamda, disipliner iktidarın ürünüdür.

Bu noktada Foucault'nun analizi, evrensellik–özne merkezcilik–tahakküm hattını yeni bir düzleme taşır. Evrensel olarak sunulan normlar, belirli iktidar tekniklerinin sonucudur. Normal olan ile anormal olan, sağlıklı olan ile patolojik olan, akıllı olan ile deli olan arasındaki ayrımlar, bilimsel tarafsızlık kisvesi altında üretilir.[35] Böylece evrensellik iddiası, farklılıkları bastıran ve düzenleyen bir iktidar aracı haline gelir.

Foucault'nun özne anlayışı, Nietzsche'nin nihilizm eleştirisiyle de önemli bir kesişim noktası taşır. Nietzsche'de değerlerin temelsizleşmesiyle ortaya çıkan kriz, Foucault'da hakikatin tarihsel olarak üretildiğinin gösterilmesiyle derinleşir. Hakikat artık keşfedilen bir öz değil; iktidar ilişkileri içinde kurulan bir yapıdır. Bu bağlamda modern özne, hakikatin sahibi değil; onun taşıyıcısı ve yeniden üreticisidir.

Ancak Foucault'nun düşüncesi, özneyi bütünüyle edilgin bir konuma indirgemez. Öznenin tarihsel olarak kurulmuş olması, onun bütünüyle belirlenmiş olduğu anlamına gelmez. Foucault'ya göre iktidar ilişkilerinin olduğu her yerde direnç imkânı da vardır.[36]Özne, kendisini kuran bilgi–iktidar ilişkilerini sorgulayarak ve dönüştürerek yeni özneleşme biçimleri geliştirebilir. Bu noktada özgürlük, modern düşüncede varsayıldığı gibi öznenin içkin bir yetisi değil; tarihsel koşullar içinde açılan bir pratik imkân olarak düşünülmelidir.

Foucault'nun geç dönem çalışmalarında geliştirdiği "özneleşme" kavramı, bu perspektifi daha da derinleştirir. Öznelik, bireyin kendisiyle kurduğu etik ilişki aracılığıyla şekillenir.[37] Bu etik ilişki, evrensel normlara tabi olmayı değil; bireyin kendi varoluşunu problemleştirmesini ifade eder. Böylece Foucault, modern öznenin evrensel ve normatif yapısına karşı, çoğul, tarihsel ve ilişkisel öznelik biçimlerine kapı aralar.

Sonuç olarak Foucault'nun bilgi–iktidar analizi, modern Batı düşüncesinin özne merkezli yapısını radikal biçimde problem taşır. Özne, evrensel bir bilinç olmaktan çıkarak, tarihsel bilgi rejimleri içinde kurulan bir etki haline gelir. Evrensellik iddiası, tarafsız bir hakikat talebi olmaktan ziyade, belirli iktidar ilişkilerini meşrulaştıran bir düzenleme pratiği olarak açığa çıkar. Bu çerçevede Foucault, modern düşüncenin tahakküm üretme potansiyelini görünür kılarak, özne, hakikat ve özgürlük kavramlarının yeniden düşünülmesini zorunlu kılar.

[33] Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, 18.
[34] Michel Foucault, *Biopolitikanın Doğuşu*, çev. Tayla Alican. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 69.
[35] Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 39.
[36] Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, 96.
[37] Foucault, *Biopolitikanın Doğuşu*, 31.

Sonuç

Bu çalışma, modern Batı düşüncesinin özne merkezli yapısını, metafizik ve epistemoloji arasındaki gerilim ekseninde ele alarak, öznenin bilgi, hakikat ve değer üretimindeki merkezî konumunu eleştirel biçimde tartışmıştır. Descartes ile kurumsallaşan modern özne modeli, bilginin kesinliğini güvence altına alma amacıyla özneyi epistemik bir merkez haline getirmiş; ancak bu merkezileştirme, zamanla öznenin tarihsel ve bağlamsal koşullarından soyutlanarak evrenselleştirilmesine yol açmıştır. Böylece modern düşünce, bir yandan kesinlik ve ilerleme amacı üretirken, diğer yandan bu amacı taşıyan özneyi metafizik bir ayrıcalık taşır.

Makale boyunca gösterildiği üzere, modern öznenin evrensellik iddiası, yalnızca teorik bir doğruluk talebi değil; aynı zamanda normatif ve düzenleyici bir işleve sahiptir. Temsil merkezli epistemoloji, bilginin evrensel olduğu varsayımıyla birlikte, öznenin kendi bilişsel perspektifini ölçüt haline getirir. Bu durum, doğa ve "öteki" üzerinde kurulan tahakküm biçimlerinin epistemik zeminini oluşturur. Evrensellik, bu bağlamda, kapsayıcı bir ilke olmaktan ziyade, farklılıkları hiyerarşik biçimde düzenleyen bir norm haline gelir.

Nietzsche'nin nihilizm eleştirisi, bu yapının değer düzlemindeki sonuçlarını açığa çıkarmıştır. Değerlerin aşkın temellerini yitirmesiyle birlikte modern özne, kendi yarattığı değerleri evrensel ve zorunlu hakikatler gibi sunmaya devam etmiş; bu durum, anlam kaybını aşmak yerine derinleştirmiştir. Nihilizm, bu çerçevede, modern öznenin merkezî konumunun kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Nietzsche'nin teşhisi, modern düşüncenin yalnızca epistemolojik değil, aynı zamanda etik ve varoluşsal bir kriz içinde olduğunu göstermektedir.

Foucault'nun bilgi–iktidar çözümlemesi ise bu krizi tarihsel ve yapısal bir düzleme taşımıştır. Foucault, öznenin evrensel ve kurucu bir bilinç olmadığını; aksine belirli söylemler, kurumlar ve iktidar teknikleri aracılığıyla üretildiğini göstermiştir. Hakikat, bu perspektiften bakıldığında, keşfedilen bir öz değil; belirli bilgi rejimleri içinde kurulan ve geçerlilik kazanan bir etkidir. Böylece modern öznenin evrensellik iddiası, tarafsız bir bilgi talebi olmaktan çıkarak, belirli iktidar ilişkilerini meşrulaştıran bir düzenleme pratiği olarak görünür hale gelir.

Bu analizler doğrultusunda çalışma, modern özne merkezli düşüncenin üç temel sınıra sahip olduğunu ortaya koymuştur. Birincisi, öznenin epistemik merkez olarak konumlandırılması, bilginin tarihsel ve bağlamsal koşullarını görünmez kılmaktadır. İkincisi, evrensellik iddiası, farklılıkları tanıyan bir çoğulluk anlayışı üretmek yerine, normatif ve dışlayıcı bir yapı oluşturmaktadır. Üçüncüsü ise, öznenin merkezî konumu, özgürlük ve ilerleme vaatleriyle birlikte, tahakküm üretme potansiyelini de içinde taşımaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın ulaştığı sonuç, modern öznenin krizinin yalnızca merkezî bir öznenin eleştirisiyle aşılamayacağını ileri sürmektedir. Asıl sorun, öznenin hangi boşluğu doldurmak üzere merkezîleştirildiğidir. Evrensel özne mitosu, metafiziğin geri çekildiği yerde anlamı, hakikati ve değeri güvence altına alma girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle modern öznenin eleştirisi, öznenin bütünüyle ortadan kaldırılmasını değil; metafizik–epistemolojik güvence işlevinin dağıtılmasını gerektirir. Özgürlük, bu bağlamda, merkezsizleşmiş, ilişkisel ve tarihsel öznelik biçimlerinin çoğullaşmasıyla yeniden düşünülmelidir.

Son olarak bu çalışma, modern Batı düşüncesinde özne, metafizik ve epistemoloji arasındaki ilişkinin yalnızca felsefi bir problem olmadığını; aynı zamanda etik ve politik sonuçlar üreten bir yapı olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Nietzsche ve Foucault'nun eleştirileri, bu yapının içsel gerilimlerini açığa çıkararak, özne merkezli modernliğin sınırlarını belirginleştirmiştir. Bu sınırların görünür kılınması, çağdaş felsefi tartışmalar açısından, özne ve hakikat problemine ilişkin daha temkinli, çoğulcu ve eleştirel yaklaşımların geliştirilmesi için gerekli bir zemin sunmaktadır.

Kaynakça

Bumin, Tülin. *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Descartes, René. *Meditasyonlar*. Çeviren: Birkan Birkan, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2007.

Descartes, René. *Meditations on First Philosophy*. Çeviren: John Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Foucault, Michel. *Biopolitikanın Doğuşu*. Çeviren: Tayla Alican, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Foucault, Michel. *Kelimeler ve Şeyler*. Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001.

Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. Çevirenler İşık Ergüden ve Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

Foucault, Michel. *Özne'nin Yorum Bilgisi*. Çevirenler: Ferda Keskin ve Osman Akınhay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Foucault, Michel. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Vintage, 1970.

Foucault, Michel. "The Subject and Power," *Critical Inquiry* 8/4, (1982): 777-795.

Küçükalp, Kasım. *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2008.

Küçükalp, Kasım. *Nietzsche ve Postmodernizm*. İstanbul: Kibele Yayınları, 2010.

Nietzsche, Friedrich. *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. Çeviren: Alımet İnam, Say Yayınlar, 2013.

Nietzsche, Friedrich. *Şen Bilim*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.

Nietzsche, Friedrich. *The Will to Power*. Çevirenler: Walter Kaufmann ve Hollingdale R. J., New York: Random House, 1967.

Özlem, Doğan. *Evrensellik Mitosu*. İstanbul: Notos, 2015.

Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Touraine, Alain. *Modernliği Eleştirisi*. Çeviren: Hülya Tufan, İstabul: Yapı Kredi Yayınlan, 4., 2002.

Vattimo, Gianni. *Modernliğin Sonu*. Çeviren: Şehabettin Yalçın. İstanbul: İz, 1999.